

Chommoda in hinsidias: Katulova c. 84 in sramotenje parvenija med antiko, renesanso in moderno

David Movrin

Filozofska fakulteta, Oddelek za klasično filologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana
david.movrin@ff.uni-lj.si

V svoji pesmi 84 Katul opisuje Arija, parvenija skromnih korenin, ki začetkom besed kompulzivno dodaja pridih, da bi vzbudil vtis izobraženosti; namesto »commoda« in »insidias« izgovarja »chommoda« in »hinsidias«. Takšna izreka je imela močno socialno konotacijo in govorce latinščine, ki so pridih opustili, je čakala socialna stigma; »rusticus fit sermo si aspices perperam«, je zapisal Nigidij Figul. Toda zakaj »commoda«? Zakaj »insidias«? To bi bili lahko dve povsem naključni besedi in nekateri komentatorji menijo, da ni razloga za dodatno pomensko raven; entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem. Pesem se zato ponaša z dolgo zgodovino ne ravno razburljivih interpretacij in prevodov. Šele renesančni izdajatelji so ugotovili, da v rokopisih pridih dejansko manjka, medtem ko je bodico na koncu epigrama odkrilo šele dvajseto stoletje. Na podlagi tega izročila bo skušal članek identificirati novo pomensko plast, ki ponuja svojski vpogled v Katulovo razumevanje človeške narave.

Ključne besede: latinska poezija / Katul / literarni liki / parveni / povzpeticnik

V pesmi 84, najverjetneje napisani konec leta 55 pr. Kr. (Thomson 512), Katul obravnava Arija, nekakšnega parvenija skromnih korenin, ki začetne zloge pri latinskih besedah kot obseden izgovarja pridihneno, bržkone zato, da bi se poslušalcem zdel izobražen. Latinski besedi *commoda* in *insidias* zato spači v *chommoda* in *hinsidias*.¹

Chommoda dicebat, si quando commoda vellet
dicere, et insidias Arrius hinsidias.
et tum mirifrice sperabat se esse locutum,
cum quantum poterat dixerat hinsidias.

¹ Besedilo c. 84 je z nekaj ortografskimi posegi povzeto po Greenovi izdaji (Green 190).

Credo, sic mater, sic liber avunculus eius,
sic maternus avus dixerat atque avia.
Hoc misso in Syriam requierant omnibus aures:
audibant eadem haec leniter et leviter,
nec sibi postilla metuebant talia verba,
cum subito affertur nuntius horribilis:
Ionios fluctus, postquam illuc Arrius isset,
iam non Ionios esse sed Hionios.

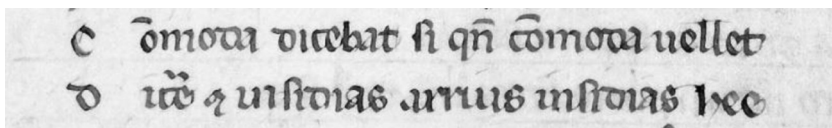
Socialne implikacije Arijevega početja so nesporne, govorniki latinščine, ki so pridih izpuščali, so bili v Katulovem času stigmatizirani. Kot je zapisal Nigidij Figul, ki ga citira Avel Gelij 13.6.3, je napačno pridihovanje latinščino obarvalo s »podeželanskim prizvokom« (*rusticus fit sermo, si aspires perperam*). Obstajajo sicer tudi drugačne teorije, ki Arijevo pridihovanje povezujejo z domnevnim etruščanskim izvorom (Bell 137) ali nemara celo z venetskimi koreninami (Harrison 198), a se niso izkazale za prepričljive (Fordyce 374).

Toda zakaj je Katul Ariju v usta položil ravno ti dve besedi, *commoda* in *insidias*? Morda sta to samo dva naključna samostalnika? Številni komentatorji so dejansko sodili, da ni nobenega razloga za pozornejšo branje, po logiki, ki bi jo nemara lahko imenovali ockhamovsko; *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*. Prva slovenska inačica teh težko prevedljivih zasramovalnih verzov, ki jo je leta 1923 objavil Fran Bradač (Bradač 17), je denimo oboje pustila kar v latinščini:

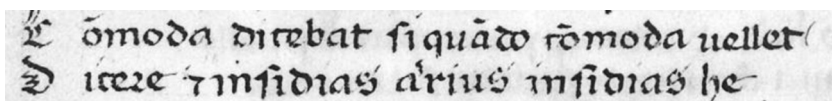
»Chommoda« rekel je Arrius; hotel je »commoda« reči,
mesto »insidias« rekel je »hinsidias«,
in čudovito lepo, si je mislil, da je govoril,
kadar pri »hinsidias« spačil posebno je »h«.
Mislim, da mati njegova in striček osvobojenec,
babica tudi in ded tak govorili so že.
V Sirijo mož je odšel in uhó se je vsem odpočilo:
mirno so čuli odslej iste besede brez »h«,
bili so že brez strahu, da bi spačenke spet se vrnile,
toda nenadoma vest strašna pretresla je vse:
Ionsko da morje, odkar je nosilo Arrija tega,
morje Ionsko ni več, ampak Hijonsko odslej.

Slovenski prevajalec tu ni bil posebna izjema, pesem je imela takrat že dolgo zgodovino ne najbolj navdihnjenih prevodov in interpretacij. Eden od prepisovalcev v prvem tisočletju njenega obstoja je osnovno poanto preprosto spregledal, in dejansko tudi najboljši ohranjeni rokopisi, denimo pariški in oxfordski, prinašajo besedilo brez slehernega

pridiha, nepridihnjena varianta se v njem preprosto ponovi. Med letoma 2013 in 2017 je Dániel Kiss v okviru inovativne spletne strani Catullusonline.org dokončal repertorij Katulovih konjektur, ki dostop do obeh rokopisov novim raziskovalcem močno olajša. V oxfordskem kodeksu (s konca 14. stoletja) piše takole:

In v pariškem, ki je prav tako s konca 14. stoletja, nemara le malenkost mlajši od oxfordskega, takole:

Če razvežemo okrajšave, je torej pisar že v danes izgubljenem arhetipu obeh najboljših rokopisov zapisal preprosto: »Commoda dicebat si quando commoda vellet dicere et insidias Arrius insidias.«

Torej nekako tako, kot bi tiskar v Prešernovem sonetu *Al' prav se piše kasha ali kasha* digrafijo, ki je njegovo bistvo, poenostavil v *Al' prav se piše kasha ali kasha!* Tako je pesem 84 postala svojsko utelešenje preoddajnih zapletov med antiko in renesanso, ki jih je v svoji drami o nemara največjem klasičnem filologu dvajsetega stoletja, E. A. Housmanu, lucidno opisal Tom Stoppard:

Vsakdo, kdor ima tajnika, ve, da je bilo Katulovo besedilo skvarjeno že takrat, ko je nastal njegov prvi prepis, kar je bilo približno v času prve rimske invazije v Britanijo; in najstarejši prepis, ki je prišel do nas, je nastal približno 1500 let po tem. Pomislite na vse te tajnike! Na okvare, ki rojevajo nove okvare od papirusa do papirusa, od zadnjih razpadlih zvitkov do prvih novotarskih knjig na pergamentu, ki jim je nato sledilo še tisoč let prepisovanja, kjer je besedilo postalo žrtev spreminjajočih se pisav in črkovanj in odsotnosti ločil – če pustimo ob strani plesen in podgane in ogenj in poplavo in krščansko neodobravanje, tako da se je besedilo skorajda izgubilo, ko je to, kar je Katul zares napisal, prehajalo od prepisovalca do prepisovalca in je bil eden pijan, drugi zaspan, tretji brezvesten, in med treznimi, budnimi in vestnimi nekateri niso imeli pojma o latinščini, drugi pa so si, še huje, domišljali, da so boljši latinisti od Katula – dokler se ni končno in vendarle čez prag italijanske renesanse kot pes, ki je našel pot domov, opotekel pohabljen in raztrgan Katulov veronski kodeks, edina preživela priča tridesetih rodov nemarnosti in neumnosti; in tudi ta je bil skoraj takoj spet izgubljen, vendar šele potem, ko je ob novem prepisu prišla še zadnja

priložnost za napako. In to je temelj Katulovih pesmi, kot so se prvič znašle pri tiskarju, v Benetkah pred štiristo leti.² (Stoppard 24–25)

Gostobesedni pripovedovalec v Stoppardovi drami ni nihče drug kot Benjamin Jowett, prevajalec Platona. In čeprav je mogoče njegovemu povzetku v podrobnostih tudi oporekati, je problem v osnovi zadel (Butrica 14). Šele prodorni renesančni izdajatelji so namreč ugotovili, da nima tako zapisan epigram nobenega pravega smisla; če naj bo količ-kaj smešen, je zapisal Angelo Poliziano v svojih *Miscellanea* 19, je treba inkriminirane besede brati pridihnjeno – in to z vso silo: »Quare si constare tibi Catulliani epigrammatis leporem voles aspirationem ipsam suo loco, quantum poteris, pronunciaris« (Gaisser 99–106).

Tako rekonstruirana šala je torej preprosta, in kot pripominja Peter Green, jo bodo takoj prepoznali snobi iz angleških višjih slojev ter ljubitelji filma *My Fair Lady* (ali njegove literarne predloge, Shawovega *Pigmaliona*): tudi angleščina nižjih slojev, cockneyska še posebej, izpušča glas *h* na začetku besede (Green 260). Katulova pesem se norčuje iz očitno deprivilegiranega govorca, ki se je te stigmatiziranosti zavedal in jo je skušal kompenzirati, vendar se je pri tem ujel v past hiperkorektnosti in je tlačil pridih tudi tja, kjer ga nikoli ni bilo.

Do sem so stvari jasne. Toda za pesnika Katulovega formata je kljub renesančni korekciji epigram nekoliko pust, in že A. J. Bell se je pred več kot stoletjem vprašal: »Kakšen smisel ima epigram brez bodice? In kje naj se skriva bodica, če ne na koncu? Bodica v tem epigramu bi morala biti torej v besedi *Hionios*.« Njegov sklep je bil, da je krepki pridih na tej besedi v Katulovih očeh povzročil vihar na morju, po katerem je bilo treba pluti v Sirijo (Bell 139). Bellov sodobnik E. Harrison se je strinjal z analizo, češ da epigram deluje klimaktično, na koncu pa bralca brez ustrezne poante pusti na cedilu. To se mu v luči ostalih Katulovih pesmi ni zdelo verjetno, zato je bil pri branju še lucidnejši in je v novem toponimu prepoznal besedno igro z grškim pridevnikom *χτόνεος*, »snežen« in posledično viharen. Ko je morje prečkal Arij, so njegovi neomikani pridihovi povzročili snežni vihar in morje je od takrat postalo za popotnike nevarno – zato je novica strašna, *horribilis* (Harrison 198–99), pri čemer je ta pridevnik za pesnikovo rabo še posebej posrečen, saj aludira na srh in drhtenje, povezana z mrazom, in se hkrati začne s pridihom kot pač vse, kar prihaja od Arija.

Če povzamemo, osrednja poanta Katulove pesmi 84 je znana šele dobrih petsto let, njena zaključna ost, *fulmen in clausula*, pa šele dobrih sto. V luči obeh dejstev nemara ni čisto nemogoče, da se v pesmi skriva

² Na slovenski prevod te drame še čakamo; zgoraj je moj poskus.

še kakšna pomenska plast, ki so jo dosedanji raziskovalci spregledali. In če pri tem parafraziramo Bellovo misel – le kje naj se skriva takšna poanta, če ne na začetku? Skoraj neverjetno se zdi, da otvoritveni salvo Katulovega epigrama ni bil deležen večje pozornosti. Redki temu posvečeni prispevki razumejo obe ključni besedi, *commoda* in *insidiae*, v funkciji Arijeve retorične drže na sodišču (Einarson 188) ter za te potrebe Arija izenačijo s Ciceronovim Kvintom Arijem v *Brutu* 42 (Baker in Marshall 49–50).

Toda obe besedi sta še vse drugače pomensko nabiti. Če je Arij parveni, je brzkone smiselno, da njegove izjave razumemo v tej luči – v luči nekoga, ki je radikalno negotov glede lastnega položaja, ki se ves čas zaveda, da je prišlek na lestvici družbene moči, v zelo neenakem položaju v odnosu do tistih, ki jim je bil položaj na njej dan z rojstvom. Hannah Arendt je v tridesetih letih 20. stoletja napisala biografijo *Rahel Varnhagen: Življenje Judinje*. Predzadnje poglavje te knjige, ki jo je filozofinja začela pisati v Berlinu med Hitlerjevim vzponom na oblast, končala pa že kot begunka v Parizu na predvečer vojne, nosi naslov »Med parijo in parvenijem« ter analizira logiko položaja, ki je v teh letih postajal za avtorico vse bolj boleče domač. Ena od posledic parvenijevega prizadevanja, piše Hannah Arendt, je izguba občutka za resničnost in za resnico (Pitkin 19–34). Je mogoče, da je Arij, jezen na »ugodnosti«, ki jih sam ni deležen, in zaradi lastne negotovosti paranoidno zaskrbljen zaradi »izdaje«, ki mu preti, šolski primer parvenija, ki ga kot takšnega definirata ravno obe besedi, ki so ju interpreti doslej puščali ob strani? Slovenjenje Katula je trd oreh (Marinčič 27), vendar skuša moj slovenski prevod – za razliko od Bradačevega, ki se je dilemi ognil s preprostim citatom – zavestno ujeti tudi to nianso. In čeprav to ni poseben kompliment, se zdi, da register parvenijevske paranoje tudi slovenščini ni povsem tuj.

Arij je rekel »hugodnost«, želel pa »ugodnost« je reči;
 drugič »hizdaja« je vpil, ko se »izdaje« je bal.
 Bil je prepričan, da stvar čudovito lepo izgovarja,
 hropel je, kar je lahko, da se »hizdaje« boji.
 Mislim, da mati njegova, da stric, ki je zdaj že svoboden,
 babica, ded – da pri njih vsi govorijo tako.
 V Sirijo končno je šel in ušesa so vsem se spočila,
 vrnil izrazom se spet lepši in lažji je zven,
 več se nihče ni zdrznil prestrašen pri takšnih besedah,
 kar od tam se vest huda na lepem razve.
 Jonsko valovje je Arij preplul; zdaj nič več ni jonsko,
 val hijonski na breg led bo naplavljal in sneg.

LITERATURA

- Baker, Robert J., in Bruce A. Marshall. »Commoda and Insidiae: Catullus 84. 1–4.« *Classical Philology* 73.1 (1978): 49–50.
- Bell, A. J. »Note on Catullus, 84.« *The Classical Review* 29.5 (1915): 137–39.
- Bradač, Fran. *Iz starorimske lirike*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1923.
- Butrica, J. L. »History and Transmission of the Text.« *A Companion to Catullus*. Ur. Marilyn B. Skinner. Oxford: Blackwell, 2007. 13–34.
- Einarson, Benedict. »On Catullus 84.« *Classical Philology* 61.3 (1966): 187–88.
- Fordyce, C. J. *Catullus*. Oxford: Clarendon Press, 1961 (repr. 1973).
- Gaisser, Julia Haig. »Catullus and His First Interpreters: Antonius Parthenius and Angelo Poliziano.« *Transactions of the American Philological Association* 112 (1982): 83–106.
- Green, Peter. *The Poems of Catullus: A Bilingual Edition*. Berkeley, CA: University of California Press, 2005.
- Harrison, E. »Catullus, LXXXIV.« *The Classical Review* 29.7 (1915): 198–99.
- Marinčič, Marko. »Sopionibus scribam: Prevajanje Katulove ajshrologije.« *Keria* 2.2 (2000): 23–30.
- Pitkin, Hanna Fenichel. *The Attack of the Blob: Hannah Arendt's Concept of the Social*. Chicago: University of Chicago Press, 1998.
- Stoppard, Tom. *The Invention of Love*. London: Faber, 1997.
- Thomson, D. F. S. *Catullus*. Phoenix Supplementary Volume. Toronto: University of Toronto Press, 1997.

Chommoda and *hinsidias*: Catullan c. 84 and the Shaming of the Parvenu between Antiquity, Renaissance, and Modernity

Keywords: Latin poetry / Catullus / literary characters / parvenu

In his poem 84, Catullus presents Arrius, a parvenu of humble origins, who compulsively aspirates his words to appear educated; he thus pronounces “chommoda” and “hinsidias” instead of “commoda” and “insidias.” There were strong social implications and speakers of Latin who dropped their aspirates incurred a social stigma; as Nigidius Figulus remarked, “rusticus fit sermo si aspires perperam.” However, why *commoda*? Why *insidias*? These might be two random words, and indeed some of the commentators argue that there is no reason to search for an additional level of meaning; *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*. The poem has a long history of less-

than-exciting interpretations and translations; it was only renaissance editors who understood that the manuscripts lacked the aspirates and it was only in the twentieth century that the pun at the end of the epigram was discovered. Building on this tradition, the paper will argue that the poem hides another layer of meaning which provides a unique insight into the Catullan understanding of the human nature.

1.01 Izvirni znanstveni članek / Original scientific article
UDK 821.124'02.09Catullus